

Norsk Formlæra
Lars Eskeland

Innehald

1. Fyreord til utgåva 1996.	1
2. Fyreord til Utgåva 1918	2
3. Valfrie former	4
4. 4. Ljod og ljodskifte.	6

Chapter 1. Fyreord til utgåva 1996

Dette litle heftet er eit grammatikalsk yversyn yver det me kallar høgnorsk. Lars Eskelands formlæra kom fyrste gongen i 1982, med ein mengd seinare tilvølte utgåvor. Dette nyprintet byggjer på 8. utgåva frå 1918, og heftet er tenkt til rettleiding for dei som vil skriva høgnorsk. Mange av formene som stend her er framleis lovlege i skulen, men av målpolitiske grunnar er t.d. i-endingane nærast utskotne av ordlistone. Me vil oppmoda lesarane til å setja seg godt inn i det høgnorske formverket.

Den grammatikalske nemningsbruken er ikkje alle stader den same som i dag. Nemningsbruken hev brigda seg både i nynorsk og bokmål - som preteritum for tidlegare imperfektum (fortid). I nynorsk er nemningi fyrrtid for det meste avløyst av ordet fortid; adjektiv hev fenge avløysarordet eigenskapsord. Andre døme kunde leitast fram, men me trur oppsettet talar for seg sjølv.

Lars Bjarne Marøy

Chapter 2. Fyreord til Utgåva 1918

Sidan Ivar Aasen tok til med arbeidet sitt, hev morsmålet vårt fått ei so god dyrking og vurdsling, både av han sjølv og av andre, at det hev reist seg i ny yngd og friskleik, betre for kvar tid, so det alt no er mykje bøtt på den store målskaden vår.

Den store meisteren og merkesmannen er burte, og alt som levande er i folket bøygjjer seg yver gravi hans med takk i hjarta. Både livet og arbeidet hans var so vent og stort at det aldri kann missa makti si, so lenge norsk mål lever og kann halda nordmannshugen vaken og i vokster.

Og no tarv me ikkje berre vona på full atterreising for morsmålet; me må sjå at me hev sigeren i hende å kalla. Det gjeld berre um å halda ut med trugen hug og idig trott, som Aasen og andre hev lært oss.

Aasen "laga" ikkje målformi si; han fann mållovene og synte dei fram, og i skrift retta han seg etter dei ålmenne drag i dei.

Best for eit skriftmål er det å ha seg eit breitt læge innimillom bygdemål, so det i det store og heile kann høva saman med dei alle, og på den vis lett få tilførsla frå dei, leva og nøra seg av dei. Di betre den beste og mest levande tale kann flyta inn i bokmålet, di friskare held det seg.

Dette hadde Ivar Aasen for auga, og han fann, at når skrivemåten retta seg etter dei mest formklære bygdemål, måtte bokmålet verta best skikka til å samla alle dei andre målføre i landet um seg. Og framvoksteren av det nynorske skriftmål i siste halve hundradåret hev teke den hovudlei som Aasen synte fyre.

Det snauaste og lettaste formverk som norsk talemål kjenner, hev skriftmålet vunne seg fram til med umsutsfull temjing og tilsliping, og i alle meir viktuge ting er det den målbunaden som Aasen straks synte fram, so ein må segja at hans syn er godkjent av soga til no.

Men at leitingi etter høvelegaste skriftformi alt skulde vera ende, det var heller ikkje rimeleg; ho kjem truleg til å vara ved endå ei god stund, og det kann ikkje føra anna enn godt med seg, berre me går fram so varsamt

og vyrdsamt som det sømer seg når det gjeld so høge og store ting, og når me soleis på serleg måte står framfor åsyni åt soga.

Chapter 3. Valfrie former

Ein kann skriva:

bjoda	eller	by
bljug	"	blyg
brjosk	"	brosk
brjost	"	bryst
brjota	"	bryta
drjug	"	dryg
drjupa	"	drypa
fjuka	"	fyka
fljot	"	flot
fljota	"	flyta
fljuga	"	flyga
frjoas	"	frysa
gjota	"	gyta
knjosk	"	knosk (kveikjebork)
krjupa	"	krypa
ljon	"	lyn
ljona (ar)	"	lyna (er, te)
ljoster	"	lyster
ljuga	"	lyga
njosa	"	nysa
njota	"	nyta

njupa	"	nypa
rjome	"	røme
rjota	"	ryta
rjuka	"	ryka
rjupa (ei)	"	rypa
skjota	"	skyta
skrjona	"	skrøna
sljo	"	slø
sjoast	"	slåast
smjuga	"	smyga
strjuka	"	stryka
trjost	"	trøsk
trjota (få ende)	"	tryta

Chapter 4. 4. Ljod og ljodskifte

1. *Konsonantane*, eller *medljodi*, er: b, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, v.

Vokalane, eller *sjølvljodi*, er: a, e, i, o, u, y, æ, å (á, aa).

Diftongane, eller *tviljodi*, er: au, ei, øy.

2. **e, i, o, u, y** lyder på to måtar, trøngt og ope. Den trønge ljoden er namn på sjølvljoden. I lange stavingar finn me oftaste den trønge ljoden, i stutte oftaste den opne. Med den opne ljoden nærmar *e* seg til *æ*, *i* til *e*, *o* til *å*, *u* til *o*, *y* til *ø*.

Trøng:	tre, kne, bles, ser;	sédd, tédde
	fri, tid, lika, slipa;	ill, vidd
	god, bok, sol, drog;	sott, otte
	bu, hus, duva, truga;	trutt, snudde
	by, sky, syn, styra;	nytt, bytt
Ope:	kjenna, bekk, eld;	nes, lepe, lesa
	mitt, viss, kippa;	vika, skin, visen
	dott, odd, hogga;	skot, mose, koma
	turr, upp, grunn;	hug, sumar, fura
	fýrr, fylgja, syrgja;	skyn, lykel

1. Til letting for lesingi skil dei ofte millom trøng og open sjølvljod met eit merke,

lutande kile (´) yver trøng sjølvljod, og attkeik kile (˘) yver open, serleg i norke ord, t. d.

lèt, notid av *lata*, og *lét*, fyrrtid av *latta*; *fór*, fyrrtid av *fara*; ei *fôr*.

2. *Ljodbrigde* ("omlyd") kallar ein eit sjølvljodskifte som ein gong i tidi er kome frå ein *i* (*j*) eller *u* (*v*) i stavingi etter.

3. *Lint ljodbridge* (*i*-ljodbrigde) er det når ein hard sjølvljod hev vorte til ein linn:

a til *è*: fast, festa; lat, lèta; mann, menner

å—*æ*: våt, væta; lås, læsa; kåt, kjæta

o—*ø*: bot, bøta; dom, døma; stor, større

ò—*ỳ*: dott, dytta; sorg, syrgja

u—*y*: sut, syta; hus, hysa; sur, syra

ù—*ỳ*: grunn, grynna; ung, yngja

au—*øy*: blaut, bløyta; draum, drøyma; laup, løypa

jo, *jo*—*y*: tjon, tyna; ljós, lysa; mjuk, mykja

4. *Hardt ljodbrigde* er det når *a* hev vorte til *ò*: *holva* av *halv*, *toka* av *tak*, *soga* av *sag*-de; *born* av *barn*.